https://doi.org/10.32849/2409-9201.2026.26.35

УДК 342.7: 347: 340.12 UDC

ПРАВА ЛЮДИНИ І ПРИВАТНОПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЙНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖУВАННЯ

Сергій РАБІНОВИЧ

доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник

Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України (Київ)

HUMAN RIGHTS AND PRIVATE LAW PROTECTION OF NATIONAL INTERESTS: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF OF THE PROCESS OF RESEARCH

Sergiy RABINOVYCH

Doctor of Law Sciences, Professor,
Chief Researcher

Academician F.H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the NALS of Ukraine (Kyiv)

https://orcid.org/0000-0003-4144-5439

Завдання ефективної протидії збройній агресії і гарантування прав людини в умовах війни належать до найважливіших функцій держави, які мають бути реалізовані одночасно. Екстраординарні умови правового режиму воєнного стану і пов'язані з цим необхідні обмеження людських прав, не звільняють державу від публічних зобов'язань, що випливають із сутності засад демократії та верховенства права. Приватноправовий інструментарій становить невід'ємну складову комплексу юридичних засобів, що виконують функції підтримування стабільності й стійкості економіки України та соціального порядку.

З огляду на це метою статті є схарактеризувати теоретико-методологійні засади досліджування національних інтересів у приватноправовому регулюванні.

Спираючись на соціально-потребовий підхід, запропоновано визначення поняття національних інтересів як прагнення до користування конкретними матеріальними та нематеріальними благами, необхідними для задоволення найважливіших, екзистенційних потреб формування, збереження та розвитку

The tasks of effectively countering armed aggression and guaranteeing human rights in times of war are one of the most important functions of the state, which must be implemented simultaneously. The extraordinary conditions of the legal regime of martial law and the necessary restrictions on human rights associated with it do not exempt the state from public obligations arising from the essence of democracy principles and the rule of law. The private law toolkit is an integral and sometimes difficult to isolate component of the complex of legal means that perform the functions of maintaining the stability and resilience of the Ukrainian economy and social order.

In view of this, the aim of the article is to characterize the theoretical and methodological principles of studying national interests in private law regulation.

Based on the social-needs approach, a definition of the concept of national interests is proposed as the desire to use specific material and non-material goods necessary to satisfy the most important, existential needs for the formation, preservation and development of a political nation, the entire society in specific histo-

політичної нації, усього суспільства у конкретно-історичних умовах. Встановлено, що діяльнісними формами юридичної репрезентації національних інтересів у приватноправових відносинах є: встановлення суб'єктів національних інтересів, визначення їх об'єктів та використання спеціальних правових режимів і прийомів юридичної техніки із метою забезпечування національних інтересів. В умовах війни основну частину юридичного забезпечування національних інтересів становлять інструменти публічні, публічно-приватні і приватно-публічні. Обґрунтовано, що згідно з практикою ЄСПЛ, принципу «справедливого балансу» відповідає державно-юридичний захід, який за конкретно-історичних умов забезпечує соціально необхідний обсяг реалізації національного інтересу та надмірно не перешкоджає реалізації індивідуальних і групових інтересів, виражених у відповідному праві людини.

Ключові слова: національні інтереси, права людини, приватноправове регулювання, справедливий баланс інтересів, аксіологія права, соціально-потребовий підхід.

rical conditions. It has been established that the active forms of legal representation of national interests in private law relations are: establishing subjects of national interests, defining objects of national interests, and using specific special legal regimes and legal techniques to ensure national interests. In ensuring national interests in war conditions, the main part of the legal provision of national interests is made up of public, public-private and private-public instruments.

It is substantiated that, according to the practice of the ECHR, the principle of «fair balance» corresponds to a state-legal measure that, under specific historical conditions, ensures the socially necessary scope of the implementation of the national interest and does not unduly impede the implementation of individual and group interests expressed in the relevant human right.

Keywords: national interests, human rights, private law regulation, fair balance of interests, axiology of law, social-needs approach.

Криза міжнародного правопорядку, що її характеризує найвища в XXI сторіччі непередбачуваність геополітичної ситуації, складовою якої є повномасштабна війна в Україні, підносить діяльність із забезпечування саме національних інтересів до рангу першочергових завдань державної політики. При цьому важливим інструментом досягнення нагальних державно-політичних цілей є процес юридичного забезпечування означених інтересів (поряд із економічним, міжнародно-політичним, військовим, технологічним тощо)[1].

Завдання ефективної протидії збройній агресії і водночас гарантування прав людини належать до двох найважливіших функцій держави, які мають бути реалізовані одночасно. Екстраординарні умови правового режиму воєнного стану і пов'язані з цим необхідні обмеження людських прав не звільняють суверена від публічних зобов'язань, що випливають із сутності демократії та верховенства права. Звідси постає особлива складність означеного двоєдиного завдання, провідна роль у виконанні якого належить засобам публічного права. Натомість той юридичний інструментарій, що його, почасти з огляду на данину одній із європейських правових традицій, називають приватноправовим [1], становить невід'ємну (і таку, що іноді непросто підлягає виокремленню) складову комплексу юридичних засобів,

[1] При підготовці статті використано матеріали однойменних тез доповіді та онлайн-презентацію автора на лютневому щомісячному семінарі «Приватне право і підприємництво в умовах сучасних викликів» в НДІППП імені академіка Ф.Г. Бурчака (м. Київ, 18 лютого 2026 року): URL: https://ndippp.gov.ua/lyutnevij-shhomisyachnij-seminar-privatne-pravo-i-pidpriyemnictvo-v-umovax-suchasnix-viklikiv-18-lyutogo-2026-r/

що виконують функції підтримування стабільності й стійкості економіки України та соціального порядку в цілому.

Відзначимо, що терміносполуку «приватноправове забезпечення національних інтересів» навряд чи можна вважати усталеною в українській юридичній науці. Натомість національні інтереси традиційно досліджують переважно через «публічні» й комплексні галузі й підгалузі законодавства (конституційного, адміністративного, безпекового та ін.). Власне приватноправові питання як предмет наукових розвідок зазвичай "розчинені" в комплексних питаннях захисту інвестицій, власності, корпоративного права тощо, з огляду на що їх пов'язують із національними інтересами лише імпліцитно.

Всі ці обставини, вочевидь, належать до причин того, що особливості процесу власне приватноправового забезпечування національних інтересів поки що привертають відносно незначну увагу дослідників [див. 2; 3; 4]. Тож не дивно, що ще менш розробленими нині є питання методології досліджування закономірностей використання приватноправового інструментарію з метою забезпечити баланс між національною безпекою і правами людини.

З урахуванням сказаного, метою пропонованої розвідки є схарактеризувати теоретико-методологійні засади досліджування національних інтересів у приватноправовому регулюванні.

Наукознавчі й методологійні зауваги. Розгляд засобів юридичного регулювання, з огляду на поділ їх на публічноправові і приватноправові, буде, на наш погляд, вкрай мало продуктивним у разі, якщо відбуватиметься у відриві від вивчення також і тих соціальних зв'язків, у які ці засоби включені, соціальних цілей, яким вони слугують, і соціальних чинників, що викликають до життя появу юридичних рішень загального чи індивідуального характеру. З огляду на це як апелювання до прав людини, так і риторика національних інтересів мають підлягати, за М. Вебером, розчакловуванню, *Entzauberung*. Йдеться про зняття привабливої словесної «обгортки» і, відтак про розкриття соціальної сутності відповідних юридичних рішень [див. 10, с. 311–337].

З огляду на це аналіз питань, заявлених у назві теми статті, зумовлює необхідність опертися на два тісно пов'язані між собою дослідницькі підходи: соціально-сутнісний (під дещо іншим оглядом – соціально-потребовий) та конкретно-історичний (який не слід ототожнювати із «історичним матеріалізмом»). Особливістю першого з них є спрямованість на з'ясування *сутності* юридичних явищ (тобто такої, що її виявляють за даних просторово-часових, соціально-економічних, політичних і культурних умов). Згідно з позицією видатного українського правознавця П. М. Рабіновича, соціальна сутність явищ – це їхня здатність слугувати засобом задоволення потреб суб'єктів суспільства, бути корисною для задоволення цих потреб [див.: 5, с. 51–52].

Під таким оглядом базовим стає розрізнення між політико-правовою мовою «прав людини» і «національних інтересів», з одного боку, і об'єктивною соціальною реальністю, на існування якої ця мова вказує, з іншого. Дослідник тут не може задовольнятися феноменологійним описом чи самим лише формально-логічним аналізом юридичних норм, інститутів чи регулятивних методів, а, натомість, має шукати відповідь на питання про їхню соціальну конкретно-історичну роль, функцію, значення. Слід визначити, потреби та інтереси *яких* суб'єктів обслуговують згадані норми та інститути. Зокрема, необхідно встановлювати, чи не мають покликання на «національні інтереси» чи «права людини» ритуального характеру, покликаного маскувати ті чи інші індивідуальні чи групові, зокрема відомчі інтереси. Відомим є відверте просування логіки комерційних «угод», deals як способу вирішувати більшість міжнародно-політичних питань (логіки, що її активно просуває чинний президент США та його адміністрація). З цього приводу, не буде зайвим більш загальним чином нагадати також і вироблене в економічній соціології порівняння держави з «осілим бандитом» [6, p. 3–10]).

Відтак зв'язок прав людини з приватноправовим забезпеченням національних інтересів як предмет досліджування перебуває на стику низки дисциплін: загальної теорії права, аксіології права, цивілістичної теорії, конституціоналістики, державознавства, теорії

міжнародного права, політології та економічної соціології, частина з яких належать, своєю чергою, до міжгалузевих чи міждисциплінарних. Міждисциплінарність зумовлена, зокрема, тим, що реальний вплив економічного й політичного вимірів на вимір юридичний нерідко є настільки істотним, що без звернення до першого пізнання сутності соціальних явищ і процесів неможливе.

Звідси випливає, що правопорозуміння, яке лежить у підґрунті пропонованої розвідки, у своїй основі є соціологійним [7]; [8]. Поряд із цим слід зробити, однак, застереження, яке стосується сприйняття в цьому праворозумінні юридичних документів, «писаного права». Місце і роль останніх зумовлені тим, що посилання на нормативну основу суджень про національні інтереси та права людини становлять складову мовної комунікації й обґрунтування актів здійснення, за П. Бурдьє, «символічної влади» [9]. Вони виступають специфічними засобами такого обґрунтування через зазначення мотивів і мети ухвалення владних актів. Предметом соціологічного аналізу тут мають бути соціальні чинники діяльності з ухвалювання юридичних рішень та їхнього обґрунтовування.

Розгляд питань «прав людини» та «національних інтересів» матиме сенс за умови, що будуть з'ясовані сутність феноменів, на які вказують ці позначення, і що існує деяка *емпірично пізнавана* соціальна реальність (потреби, умови, можливості тощо), поняття про яку позначають згаданими терміносполуками.

Спільна онтологійна основа «прав людини» та «національних інтересів» у праві – це власне *забезпечувані правом потреби та інтереси.* Отже, слід уточнити розуміння обох соціальних явищ. У поняттєвій парі потреби /інтереси другий елемент пари є прагненням до задоволення першого, тобто феноменом соціально-психологійним. Звернемо увагу, що, на противагу цьому як політична, так і юридична аргументувальна практика постійно намагаються об'єктивувати смисл поняття інтересів, надати їм сенсу такої реальності, що існує незалежно від індивідуальної волі (сваволі). Завдяки цьому відбувається зближення смислів потреб та інтересів, а нерідко – їх фактичне нерозрізнення. З огляду на це необхідний ретельний аналіз відповідного слововжитку. Далі ми, натомість, виходитимемо з незводимості потреб до інтересів і навпаки.

Потреба людини, розглядана в її соціально-об'єктивістській інтерепретації, – це стан нестачі певних благ, який спричиняє у неї фізичний та психічний дискомфорт і як такий є необхідним для її нормального – за конкретно-історичних умов – існування та розвитку [11, с. 16].

Що ж до категорії інтересу, то відповідно до дефініції, виробленої Конституційним Судом України (теорійне значення якої, відзначимо, виходить далеко за межі предмету відповідного конституційного подання) «охоронюваний законом інтерес» у логічно-смисловому зв'язку з поняттям «права» «…є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних *потреб,* які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам» (курсив. – *С.Р.*) [12].

Своєю чергою, буттєві права і свободи, згідно з їх потребовим праворозумінням, – це певні можливості людини, які необхідні для задоволення біологічних і соціальних потреб її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені обов'язками інших суб'єктів [5, с.17].

Відтак, звертаючись до визначення поняття національних інтересів України, передовсім зауважимо, що його легальне визначення містить п. 10 ч. 1 Закону України «Про національну безпеку України» [13]. Предметом цієї дефініції є «життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян».

Пізнавально цінним тут є те, що визначальними ознаками «національного» характеру інтересів тут є їхня життєва важливість. Поряд із цим, присутня у цьому визначенні однопорядковість «людини, суспільства і держави» не дозволяє виокремити ситуації, в яких

інтереси охорони прав людини конфліктують із національними інтересами. Наділення держави, поряд із суспільством, власною суб'єктністю та визнання її самостійним носієм та джерелом національних інтересів викликає серйозні заперечення. Т. зв. «*інтереси держави*» у цьому випадку можуть означати хіба що інтерес суспільства в ефективному функціонуванні державного апарату або ж навіть сукупні інтереси державних службовців, що на статус «національних» претендувати, звісно, аж ніяк не можуть.

Сказане, відтак, спонукає до вироблення альтернативного визначення поняття національних інтересів. Отже, проектуючи офіційне тлумачення поняття «охоронюваного законом інтересу», з одного боку, та доктринальну дефініцію поняття прав людини, з іншого, на розглядану тут проблематику, можна запропонувати таке визначення: ***національні інтереси – це прагнення до користування конкретними матеріальними та нематеріальними благами, необхідними для задоволення найважливіших, екзистенційних потреб формування, збереження та розвитку політичної нації, усього суспільства у конкретно-історичних умовах.*** Національні інтереси є складовою інтересів суспільства («публічних інтересів»). Зауважимо, що у терміносполуці «національні інтереси» означник «національний», вказуючи на суб'єкта інтересу – націю (народ) як політичне ціле має не етнологійну, а політологійну конотацію. Тому в цьому сенсі не було б помилковим ототожнити інтереси національні із загальнонародними (в їх політичному розумінні). Ядром національних інтересів виступають інтереси національної безпеки.

Форми репрезентації національних інтересів у приватноправових відносинах. Екзистенційні потреби існування та розвитку Української політичної нації отримують юридичне вираження в приписах, нормах та інститутах законодавства, в поняттях і категоріях, що ними оперує юридична доктрина і практика. Однією з форм такого вираження слугує, власне, вже сама поняття «національних інтересів». Відзначимо, що її використання в політико-правовій практиці свідчать про об'єктивацію поняття інтересів, що нескладно пояснити прагненням найбільш вагомо обґрунтувати державно-політичні рішення. Проте з доктринального погляду на потреби та інтереси як на самостійні феномени, доцільно зберегти за кожною з антропосоціальних категорій своє власне значення, які вже були відтворені вище.

Відтак звернімося до специфічних діяльнісних форм юридичної репрезентації національних інтересів у приватноправовому регулюванні. Як видається, до цих форм можна віднести: а) встановлення суб'єктів національних інтересів; б) визначення їх об'єктів; в) використання спеціальних правових режимів і прийомів юридичної техніки із «національно-забезпечувальною» метою. Усі три форми в сукупності можуть бути визнані такими, що репрезентують національні інтереси в приватноправовому регулюванні.

Юридична модель *суб'єктної* репрезентації національних інтересів у приватному праві, що формально випливає з тексту Конституції та законів України, є плюралістичною і включає: 1) Український народ; 2) державу Україна; 3) органи державної влади та їхніх представників.

Первинним соціальним суб'єктом національних інтересів є Український народ як політична спільнота, правосуб'єктність якої офіційно визнана в Конституції (ст. 13) та ЦК України (ст. 324) [14; 15]. Особливість цього учасника правовідносин полягає в тому, що він, розгляданий як «громадяни України всіх національностей» постає водночас реальністю як антропосоціальною, так і юридичною. Український народ є сукупністю всіх індивідів-громадян України, з одного боку, і самостійним суб'єктом права – з іншого [16].

Системою органів публічної політичної влади та організацією, уповноваженою забезпечувати спільні й загальні інтереси Українського народу, є держава [див. 17–21]. Визначеність щодо кола *реальних людей*, які приховані за термінопоняттям «держава», виявляється меншою, аніж така ж визначеність із поняттям Українського народу.

Окрім цього, відомим у державознавстві парадоксом є те, що юридична можливість виражати інтереси народу конституційно надана лише громадянам, які утворюють виборчий корпус. З огляду на це між сукупними інтересами, що їх виражає останній, та інтересами

громадян, які не мають права голосу на виборах та референдумах, виникають відносини напруги, якої не можна подолати без звернення до юридичної фікції.

Відмінністю між цими суб'єктами (народом і державою) полягає, зокрема у свого роду вищому ступені «штучності», сконструйованості останнього з них. Невипадкова, вочевидь, і відсутність легального визначення поняття держави, що дозволяє наповнювати його вельми широким політико-ідеологічним змістом, зокрема ототожнюючи державу з народом або включаючи народ до обсягу поняття «держава». Не можна заперечити також і того, що вже саме конституційне дефініювання поняття Українського народу є здійсненням парламентом від імені народу влади класифікувати й номінувати [22, с. 47], а відтак є свого роду актом «суб'єктотворення».

Від імені держави національні інтереси у приватноправових відносинах представляють органи державної влади та їх представники («у випадках, визначених законом», ст. 170 ЦК) [15]. Індивіди, які виступають у щойно згаданих юридичних іпостасях, є конкретними, емпірично реальними виразниками національних інтересів. В рішеннях та діях цих індивідів, прийнятих і вчинених на виконання владних повноважень (законодавчих, виконавчих, судових, офіційно-інтерпретаційних та ін.) опредметнюється конкретний соціальний зміст національних інтересів та способи їхнього балансування із буттєвими потребами й можливостями людини. Поняття «член органу державної влади», «одноосібний орган державної влади», «представник органу державної влади», подібно до поняття Українського народу, вказує не тільки на відповідний правовий статус та обсяг повноважень, а й на фізичну, матеріальну реальність – на тих індивідів, яких закон розглядає в статусі «представників» чи «органів».

Становить інтерес питання про можливість вираження національних інтересів не тільки виборчим корпусом та спеціально уповноваженими органами державної влади та їх представниками [23], а й, у певних випадках, органами місцевого самоврядування і територіальними громадами.

З одного боку, до конституційної компетенції місцевого самоврядування віднесене вирішення виключно питань місцевого значення. Водночас на практиці можуть мати місце ситуації збігу потреб та інтересів членів територіальних громад із потребами й інтересами загальнонаціонального рівня сьогодні. Певні стратегічні об'єкти та/або ресурси стратегічного значення, також можуть, з певних причин, перебувати у сфері відання органів місцевого самоврядування. Як видається, не може викликати сумнівів, що в усіх цих випадках до суб'єктів, які *de facto* репрезентують саме національні інтереси, належатимуть органи місцевого самоврядування. Слід, однак, розрізняти, з одного боку, загальне повноваження виражати національні інтереси (надане органам публічної влади загальнодержавного рівня та самим виборцям) та, з іншого – випадки фактичного виражання таких інтересів у конкретних ситуаціях муніципальною владою або ж територіальними громадами.

Об'єкти, що репрезентують національні інтереси у сфері приватного права можуть бути розподілені, згідно з усталеною класифікацією, на матеріальні й нематеріальні. До об'єктів першої групи належать, зокрема, земля (сільськогосподарські землі, прикордонні смуги, землі оборони та ін.); надра (газ, нафта, стратегічні природні копалини); водні ресурси (питна вода, водосховища); ліси, заповідники, природоохоронні території; об'єкти критичної інфраструктури (енергетичні мережі, ГТС, порти та ін.); оборонні підприємства та військові об'єкти; стратегічні підприємства (енергетика, транспорт); об'єкти нерухомості у стратегічних зонах; культурна спадщина (пам'ятки культури, музейні фонди тощо); продовольчі активи (елеватори, зернові термінали та ін.).

Юридичними формами репрезентації матеріальних об'єктів національних інтересів є насамперед об'єкти права державної власності. Виникає питання про співвідношення множини об'єктів права державної власності з множиною речових об'єктів національних інтересів. Як видається, між згаданими множинами немає тотожності з огляду, зокрема, на ціннісно-оцінювальний характер поняття національних інтересів. Тому перша з цих множин

є ширшою, аніж друга. (На противагу сказаному, в літературі, однак, можна зустріти твердження на кшталт: «*…категорія «національна безпека» є ширшою за категорію «державна безпека»…»*) [25, с. 72]. І хоча цитовані твердження висловлені в контексті питання нематеріальних об'єктів, це, однак, не додає їм обґрунтованості).

Аналогічно можна виокремити невичерпний перелік *нематеріальних* об'єктів загальносуспільного («національного») значення, таких як от громадське здоров'я, економічна стабільність, національна ідентичність, державна мова, культурний простір, інформаційні ресурси загальнодержавного значення, публічний порядок, корпоративний контроль щодо забезпечення інтересів держави в управлінні підприємницькими товариствами тощо).

Серед текстуальних форм законодавчої репрезентації нематеріальних об'єктів провідне місце займають «державний суверенітет», «територіальна цілісність» та «національна безпека» [26; 27]. В останній прийнято виокремлювати підвиди: військова, економічна, енергетична, інформаційна, екологічна, культурна, демографічна та ін. [див., напр.: 26, с.75–104]. Особливу роль у розрізі нашої розвідки відіграє безпека *юридична,* що охоплює, серед іншого, сфери внутрішньодержавної та міжнародно-правової відповідальності держави. До елементів цього підвиду безпеки належить сумлінне дотримання державою її міжнародно-правових зобов'язань у сфері прав людини.

Одним із маркерів належності певних благ до національних інтересів може слугувати прикметник «національний». Останній може бути включено до назви відповідного суб'єкта правовідносин (органу державної влади чи державної установи), а також уведення цього прикметника до законодавчого зазначення того чи іншого охоронюваного правом блага, як от: національна безпека у ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України») [13]; національна пам'ять (ст. 4 Закону України «Про культуру», ст. 1 Закону України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу» [29]; національні природні ресурси (ст. 5, 6 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища») [30]; національні інформаційні ресурси (ст. 1, 17, 22 Закону України «Про інформацію») [31]; національне культурне надбання; національний музичний продукт (ст. 1, 2 Закону України «Про культуру») [32]; національна ідентичність (ст. 4 Закону України «Про культуру» [32]; ст. 1, 6 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної») [28]. (З приводу національної ідентичності слід зробити застереження, що правова цінність «національної ідентичності» як відчуття належності до етнополітичної спільноти є властивістю, що належить передовсім окремим індивідам та групам. Проблематично, однак, стверджувати про її належність політичній нації як усім громадянам (народу) *в цілому*. З огляду на це національний інтерес в цьому випадку полягатиме, вочевидь, у виробленні, підтримуванні й охороні відчуття такої ідентичності на індивідуальному і груповому рівнях, тоді як власне «загальносуспільний» рівень тут для реального безпосереднього впливу слабо доступний).

Варто відзначити, що сама по собі відсутність у законі термінологійного позначення «національний» ще не означає, що певний об'єкт правовідносин не має реального загальносуспільного значення і не належить до сфери власне національних інтересів. З огляду на це важливою є свобода розсуду уповноважених органів державної влади у визначенні змісту національних інтересів. Широта дискреції дозволяє гнучко й оперативно реагувати на поточні виклики в інтересах усього суспільства. Поряд із цим, безумовно, потрібні і дієві інституційні гарантії проти потенційних зловживань дискреційними повноваженнями на національному та міждержавному рівнях.

Юридико-технічна репрезентація національних інтересів у приватному праві. У забезпечуванні національних інтересів, зокрема в умовах війни, приватноправові засоби юридичного регулювання взаємодіють із публічноправовими [33]; [34]. Слід відзначити, що «дистильоване» використання як інструментів забезпечування національних інтересів засобів, заснованих *виключно* на автономії волі й вільному волевиявленні, є відносно незначним. Підтвердити це можна, зокрема, статистичними даними. Так, наприклад, спів-

ставлення вартості розміщених військових ОВДП, благодійних пожертв і волонтерських внесків у забезпечуванні національної безпеки та оборони України за 2025 р. дозволяє стверджувати таке. Співвідношення вартості розміщених військових облігацій держави до оборонних видатків Державного бюджету за вказаний період становило ≈ 2,10% [35–37]; обсягу благодійних пожертв на ЗСУ до згаданих видатків ≈5 %, а обсягу волонтерських надходжень на потреби ЗСУ за цей же час ≈ 1–3 % [38]; [39].

Основну частину юридичного забезпечування національних інтересів становлять норми та інститути, яких умовно можна віднести до інструментів *публічних* (заборони і заходи юридичної відповідальності: визначення переліку майна, яке не підлягає приватизації, кримінальна відповідальність за посягання на національні інтереси чи завдання їм шкоди тощо); *публічно-приватних* (концесії, оборонні замовлення, облігації внутрішньої військової позики та ін.) і *приватно-публічних* (спеціальні корпоративні права, право вето в корпоративному управлінні, розширені фідуціарні обов'язки менеджменту корпорацій та ін.) [див. напр., 40]. Слід зауважити, втім, що саме собою використання певних прийомів юридичної техніки як таке ще не визначає характеру інтересів, що їх забезпечують за допомогою означених прийомів. Натомість специфічного «національно-забезпечувального» характеру надає відповідна соціальна мета, із якою ці прийоми використовують.

Балансування національних інтересів і прав людини: державний і наддержавний рівні. У нормотворчій і правозастосовчій буттєві потреби існування та розвитку людини отримують офіційне визнання як суб'єктивні юридичні «права людини».

Між основними національно-безпековими сферами, видами (групами) прав людини і суб'єктивними цивільними правами існує відповідність (Табл. 1).

Таблиця 1. *Сфери національної безпеки, права людини і цивільні права*

Сфери національної безпеки	**Закріплення прав людини в ЄКПЛ**	**Закріплення цивільних прав у ЦК України**
економічна	ст. 1 Першого протоколу, ст. 14	Книги третя, четверта, підр.1 розд. III Книги п'ятої
політична	ст. 2, 3, 8, 9, 11, ст. 3 Першого протоколу, ст. 14	Книга друга (ст. 281, 288, 289, 291, 306, 309, 313, 314, 315)
культурна	ст. 14, ст. 2 Першого протоколу, ст. 14	Книга друга (ст. 300)
інформаційна	ст.10	Книга друга (ст. 285–286, 301–306, 309)
екологічна	ст. 2	Книга друга (ст. 282, 293)

Однією з важливих практичних проблем, зокрема в умовах повномасштабної війни, стає питання про те, яким же чином слід збалансувати між собою внутрішньодержавні й міжнародно-політичні інтереси у сфері юридичного забезпечування прав людини. Перш аніж

позначити напрямки розроблення цієї проблеми, слід уточнити, в чому полягає соціальна сутність юридико-технічного прийому балансування.

Як видається, найбільш коректну відповідь на це питання може дати правова аксіологія, заснована на потребовому підході. З такої перспективи як національні інтереси, так і права людини виступають соціальними та охоронюваними законом благами. «Вагою» соціальних благ (властивістю, що підлягає «зважуванню», є їхня соціальна значимість [44, с. 9–10]. Остання почасти репрезентована в приписах конституцій та законів, але головно – у практиці вирішення конкретних справ. З урахуванням цього сутністю «зважування» («балансування») як особливого виду юридичної діяльності уповноважених органів влади є визначення *співвідносної* соціальної значимості охоронюваних законом благ (цінностей), задіяних у тій чи іншій правовій ситуації. Згадана значимість є суб'єктивно-об'єктивною [44, с. 9]. З одного боку, вона є зв'язком між соціальними явищами, що існує відносно незалежно від суб'єктивних уявлень чи прагнень. Однак, з іншого боку, соціальна значимість підлягає встановлюванню/«вимірюванню» одними *суб'єктами* (уповноваженими «фахівцями») від імені широкого кола інших суб'єктів: зокрема, від імені народу (у парламентській практиці) та від імені держави (у судочинстві).

Призначенням юридичної техніки балансування, виробленої передовсім у практиці міжнародних судових установ та конституційної юстиції, є визначення, за конкретно-історичних умов: (а) максимально соціально допустимої міри державно-юридичного забезпечення індивідуального та групового інтересу, вираженого у праві людини (міри його допустимого обмежування) та (б) соціально необхідної міри забезпечування національного інтересу, суб'єктом якого є «суспільство в цілому». Принципу «справедливого балансу» відповідатиме лише такий державно-юридичний захід, який забезпечуватиме водночас (а) і (б).

Так виглядає справа на рівні моделі відповідного виду юридичної діяльності. Проте її практична реалізація пов'язана з низкою проблем. З одного боку, формально соціальна значимість виступає спільною основою, tertium comparationis для порівнянності правових благ, навіть різнопорядкових (умов, можливостей, прагнень та ін.). Співставлення передбачає однопорядковість *самих значимостей*. Така однопорядковість була б можливою, зокрема, якщо б останні піддавалися суто кількісному вираженню, але в більшості випадків «квантифікація» порівнюваних цінностей просто неможлива.

Далі, завдяки ролі суб'єктного чинника, який у сучасних соціально-неоднорідних, соціально диференційованих і стратифікованих суспільствах не може бути очищеним від впливу інтересів і політико-ідеологійних уявлень, випливає *змістова* неоднозначність результатів визначання соціальної значимості. До інших проблемних моментів балансувальної діяльності належать також обмеженість інформаційних та культурних ресурсів суб'єктів оцінювання; неспівмірність окремих благ, які виступають предметом зважування; вже згадані можливості зловживання риторикою як національних інтересів, так і прав людини. Повище підштовхує до висновку, що сам пошук «справедливого балансу» найчастіше стає лише метафоричним відображенням суто інтуїтивного віднайдення раціоналізованого зворотним числом рішення, яке *певним* чином дозволяє врахувати як загальносуспільні, так і індивідуальні та групові інтереси.

Важливу роль у контролі за державним балансуванням національних інтересів та інтересів, виражених у правах людини, відіграє Європейський суд з прав людини. Цей авторитетний орган здійснює контроль над реалізацією державами наданої їм влади номінації в питанні забезпечування національних інтересів (і, звісно, реально не може бути цілком незалежним від впливу не тільки набутих його суддями правових уявлень, а й також, так чи інакше, від впливу їхніх політичних уявлень). Суттєво, однак, що саме ЄСПЛ піддає критичному аналізу й часто дезавуює апелювання урядів до національних інтересів з метою обмежування приватних прав особи (дезавуювання має зовнішню юридичну форму застосування відповідних принципів і норм Конвенції).

Прикладами критичного оцінювання ЄСПЛ державних заходів, обґрунтовуваних урядами інтересами «національної безпеки» можуть бути рішення у справах за ст. 8 ЄКПЛ,

зокрема такі як *Klass and Others v. Germany* (1978) [46], *Leander v. Sweden* (1987) [47], *Roman Zakharov v. Russia* (GC, 2015) [48], *Szabó and Vissy v. Hungary* (2016) [49]. Інтереси національної безпеки, хоч і належать до легітимних цілей державного втручання у конвенційне право людини, однак як такі ще не є достатньою умовою визнання такого втручання таким, що відповідає вимогам Конвенції. Адже згідно з трискладовим тестом, загальними умовами конвенційності втручання, окрім його легітимної мети, є критерії «встановлено законом» і «необхідність у демократичному суспільстві».

На розвиток повищого підходу ЄСПЛ формулює позиції, згідно з якими, зокрема, «верховенство права означає, що втручання з боку виконавчої влади має підлягати ефективному контролю…» (*Klass and Others*, §50) [48]; «Суд має бути переконаний у наявності належних і ефективних гарантій проти зловживань» (*Roman Zakharov*, §§229–234, 243) [48], «національна безпека не може слугувати приводом для необмеженого стеження» (*Szabó and Vissy,* §56) [49].

Визначені в практиці ЄСПЛ загальні та спеціальні (щодо окремих прав людини) умови правомірності державного *втручання* в права людини (згідно з термінологію національного законодавства – умови правомірності «*обмеження»* цих прав, слугують формально обов'язковими критеріями забезпечення державою справедливого балансу національних інтересів та інтересів, виражених у правах людини.

На противагу цьому, слід визнати, що в практиці вищих органів державної влади та Конституційного Суду України, на жаль, зустрічаються рішення, в яких єдиним критерієм правомірності втручання визнано саму лише спрямованість на забезпечування інтересів національної безпеки [50; 51]. У щойно наведеному прикладі йдеться, зокрема, про втручання в право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації, передбачене (ст. 314 ЦК). Це, на наш погляд, може слугувати прикладом пріоритетного впливу на здійснення судочинства внутрішньополітичних інтересів (уникнення негативної реакції з боку ЗМІ чи адміністрації президента тощо) перед прагненням неупереджено здійснити правовий аналіз, запобігаючи іміджевим втратам держави на міжнародній арені.

Висновки. Національні інтереси – це прагнення до користування конкретними матеріальними та нематеріальними благами, необхідними для задоволення найважливіших, екзистенційних потреб формування, збереження та розвитку політичної нації, усього суспільства у конкретно-історичних умовах.

Специфічними юридико-діяльнісними формами репрезентації національних інтересів у приватноправових відносинах є: а) встановлення суб'єктів національних інтересів; б) визначення їх об'єктів; в) використання спеціальних правових режимів і специфічних прийомів юридичної техніки із метою забезпечити національні інтереси. У діяльності із забезпечування національних інтересів в умовах війни, приватноправові засоби юридичного регулювання взаємодіють із публічноправовими. При цьому основну частину юридичного забезпечування національних інтересів становлять інструменти публічні, публічно-приватні й приватно-публічні.

Характер зв'язків національних інтересів та інтересів держави у гарантуванні прав людини залежить від сфери державної діяльності. У зовнішньополітичній сфері дотримання міжнародних зобов'язань у сфері прав людини належить до національних політичних та економічних інтересів, а у сфері внутрішньодержавній між обома згаданими цінностями може виникати конфліктність, що потребує їх узгодження між собою.

Згідно з практикою ЄСПЛ, принципу «справедливого балансу» відповідає такий державно-юридичний захід, який за конкретно-історичних умов забезпечує соціально необхідний обсяг реалізації національного інтересу та *надмірно* не перешкоджає реалізації індивідуальних та групових інтересів, виражених у відповідному праві людини. Оцінка такої необхідної соціальної міри набуває раціоналізованої форми в судовому рішенні, однак є підстави вважати, що така оцінка переважно є лише процедурно визначеним і таким, що враховує прецедентну практику й зміни соціального контексту сукупним результатом процесу інтуїтивного морально-правового пізнання.

Загалом предметом соціологічної аналізу й деконструкції мають виступати рішення будь-яких органів публічної влади з питань прав людини і національних інтересів – як органів національного, так і наднаціонального рівнів. З огляду на це напрямками подальшого досліджування теорійних аспектів обраної проблематики можуть стати, зокрема, національні інтереси й праволюдинні стандарти РЄ та ЄС як предмет забезпечування в окремих підгалузях та інститутах приватного права; балансування і способи аргументування балансу національних інтересів і прав людини у приватних відносинах (практика КСУ, ЄСПЛ, СЄС).

Посилання:

1. Рабінович П. М. Приватне і публічне у природному праві та у законодавстві // *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2004. № 3. С. 3–15.

2. Яковюк І. В., Білоусов Є. М. Національна безпека України в умовах нових викликів європейській та євроатлантичній солідарності : монографія. Харків : ФОП Рубан В. В., 2022. 148 с.

3. Господарська діяльність та новітні технології : актуальні проблеми регулювання в умовах воєнного стану : монографія / за ред. О. О. Дмитрик, К. О. Токарєвої. Харків : НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2022. 195 с.

4. Судовий захист політичних та громадянських прав і свобод у довоєнний, воєнний і післявоєнний час : зб. тез доп. VII Міжнар. наук.-практ. конф. «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії та практики» (м. Острог, 4–5 лип. 2024 р.). Київ : Компанія ВАІТЕ, 2024. 382 с.

5. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права : навч. посіб. Львів : Медицина і право, 2021. 255 с.

6. Olson M. Dictatorship, Democracy, and Development // *American Political Science Review,* 87, no. 9 (1993): 567–576.

7. Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 576 с.

8. Сердюк О. В. Соціологічний підхід у сучасному правознавстві : пізнання соціальності права. Харків : Яшма, 2007. 319 с.

9. Bourdieu P. Language and Symbolic Power / ed. by J. B. Thompson ; trans. by G. Raymond, M. Adamson. Cambridge : Polity Press, 1991. 302 p.

10. Вебер М. Наука як покликання і професія // Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / пер. з нім. Київ : Основи, 1998. 534 с.

11. Рабінович П. М., Наконечна А. М. Людські потреби, інтереси та правове регулювання: моногр. Львів : Медицина і право, 2022. 212 с.

12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіц. тлумачення положень ч. 1 ст. 4 ЦПК України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 01.12.2004 № 18-рп/2004 // *Офіц. вісн. України*. 2004. № 50. Ст. 3288.

13. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2018. № 31. Ст. 241.

14. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (із змінами) // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

15. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356.

16. Носік В. В. Право власності на землю українського народу : моногр. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 543 с.

17. Гриняк А. Б. Особливості участі держави та інших публічно-владних утворень у договірних відносинах // Учасники цивільних відносин: новації рекодифікації цивільного права України / за ред. В. І. Борисової. Харків : Право, 2021. 420 с. С.37–42. URL: Maslov_99.pdf (дата звернення: 20.03.2026).

18. Спасибо-Фатєєва І. В. Деякі проблеми, пов’язані з участю держави Україна в цивільно-правових відносинах // *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2006. № 4 (47). С. 96–107.

19. Дзера Ю. М. Держава як учасник цивільних правовідносин: автореф. дис. …канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2011. 20 с.

20. Шелест М. Деякі проблеми персоніфікації держави як учасника цивільних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 3. С. 75–78.

21. Ніколаєв І. С. Держава Україна як суб'єкт міжнародного приватного права : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2006. С. 6–7.

22. Bourdieu P. *Sur l'État : cours au Collège de France (1989–1992)* / éd. établie par P. Champagne, R. Lenoir, F. Poupeau, M.-C. Rivière. Paris : Raisons d'agir : Seuil, 2012. 656 p. P.47.

23. Білоусов Ю. В., Іванов С. О. Участь органів державної влади у цивільних відносинах: монографія. Харків: Харків юридичний, 2012. 484 с.

24. Первомайський О. О. Участь територіальних публічно-правових утворень в цивільних відносинах: проблеми теорії та практики : монографія. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Національної академії правових наук України. Київ : Редакція журналу «Право України», 2013. 192 с.

25. Турченко О. Г., Груценко Ю. І. Національна безпека і державна безпека: поліваріантність визначення та співвідношення. *Правничий часопис Донецького університету імені Василя Стуса*. 2023. № 2. С.66–74.

26. Національна безпека: світоглядні та теорет.-методол. засади : монографія / за ред. О. П. Дзьобаня. Харків : Право, 2021. 776 с.

27. Берназюк Я. О. Принцип пріоритетності національної безпеки та його застосування судами в сучасних умовах : презентація (7 черв. 2024 р.). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/priority_state_interests_bernaziuk.pdf (дата звернення: 20.03.2026).

28. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2019. № 21. Ст. 81.

29. Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу: Закон України від 18 грудня 2024 р. № 4579-IX // Відомості Верховної Ради України. 2025. № 50. Ст. 219.

30. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України. 1991. № 41. Ст. 546.

31. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48. Ст. 650.

32. Про культуру: Закон України від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI // Відомості Верховної Ради України. 2011. № 24. Ст. 168.

33. Васильєв В. В. Диспозитивність та імперативність норм цивільного права в контексті визначення меж саморегулювання цивільних відносин // *Актуал. проблеми вітчизн. юриспруденції*. 2018. Вип. 6, т. 1. С. 87–92.

34. Чалий Ю. Режими диспозитивності у правовому регулюванні договірних відносин // *Вісн. ХНУВС*. 2023. № 2 (101). С. 72–83.

35. Міністерство фінансів України. Верховна Рада України прийняла держбюджет на 2025 рік: оборону країни буде забезпечено. 19.11.2024. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/verkhovna_rada_ukraini_priiniala_derzhbiudzhet_na_2025_rik_oboronu_kraini_bude_zabezpecheno-4897

36. Водяний А. Рада збільшила держбюджет на 325 млрд грн для фінансування армії. *LIGA.net*. 21.10.2025. URL: https://finance.liga.net/ua/ekonomika/novosti/rada-zbilshyla-derzhbiudzhet-na-325-mlrd-hrn-dlia-finansuvannia-armii

37. Міністерство фінансів України. У липні Мінфін залучив 72,2 млрд грн від розміщення ОВДП. 04.08.2025. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/u_lipni_minfin_zaluchiv_722_mlrd_grn_vid_rozmishchennia_ovdp-5267

38. Софієнко Н. Фонди зібрали рекордні 105,8 млрд грн пожертв на ЗСУ. *Forbes*. 05.12.2025. URL: https://forbes.ua/news/fondi-zibrali-rekordni-10587-mlrd-grn-pozhertv-na-zsu-yak-i-kudi-donatili-ukraintsi-u-2025-rotsi-05122025-34646

39. Ben B. Why donations to the Ukrainian army are crucial for victory. *Euromaidan Press*. 03.04.2024. URL: https://euromaidanpress.com/2024/04/03/why-donations-to-the-ukrainian-army-are-crucial-for-victory/

40. Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення : моногр. Київ : Атіка, 2003. 352 с.

41. Sieckmann J.-R. (ed.). Proportionality, balancing and rights. Cham : Springer, 2021. 267 p.

42. Kyritsis D. (ed.). Essays on freedom and proportionality. Oxford : Hart Publ., 2025. 227 p. URL: https://repository.essex.ac.uk/40814/1/b-9781509973798.pdf

43. Trykhlib K. The principle of proportionality in the jurisprudence of the European Court of Human Rights // EU 2020 – lessons from the past and solutions for the future : conf. proc. Osijek, 2020. P. 128–154. URL: https://ojs.srce.hr/index.php/eclic/article/view/11899/5875

44. Рабинович П. М. Социалистическое право как ценность. Львов : Вища шк., 1985. 165 с.

45. Рабінович С. П., Тарнавська М. І. Проблеми морального оцінювання в судовій практиці України та рішеннях ЄСПЛ. Львів : Сполом, 2017. 238 с.
46. Case *Klass and Others v. Germany* 6 September 1978 (Application no. 5029/71) URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57510
47. Case *Leander v. Sweden* 26 March 1987 (Application no. 9248/81) URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57519
48. Case *Roman Zakharov v. Russia* [GC] 4 December 2015 (Application no. 47143/06) URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159324
49. Case *Szabó and Vissy v. Hungary* 12 January 2016 (Application no. 37138/14) URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-160020
50. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 16 липня 2019 року № 9-р/2019 // Офіційний вісник України. 2019. № 58. Ст. 2014.
51. Окрема думка судді Конституційного Суду України Шаптали Н.К. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» // Офіційний вісник України. 2019. № 62. Ст. 2163.

Статтю було подано	31.03.2026	The article was submitted
Статтю було доопрацьовано	08.05.2026	The article has been revised
Статтю було прийнято	14.05.2026	The article was accepted